

Нечитайло П. О.

ЛАПІДАРНІ НАПИСИ ЖВАНЕЦЬКОЇ ПЕЧЕРИ

Статтю присвячено дослідженням автора епіграфічного матеріалу пізньосередньовічної доби зі Жванецької печери у Середньому Подністрів'ї.

Жванецька печера знаходиться у с. Жванець Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.

Одну з перших згадок про об'єкт знаходимо в роботі В. Антоновича «О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии». Хоч дослідник і не подав опису печери, він відзначив, що вона штучно висічена в скелі, і відніс її до другої категорії розробленої ним системи [1].

Ю. Сіцінський писав: «В отвесном высоком берегу Жванчика, под бывшим замком, находится пещера, но вход в неё в настоящее время недоступен ни сверху ни снизу» [2].

За описом В. Гульдмана: «Под Северною стеною бывшего когда-то здесь замка, на скалистом берегу р. Жванчика, на высоте 5 сажень находится в скале пещера, имеющая в длину 6 1/2 сажени, в ширину 2 сажени и в высоту 1 1/2 сажени. На стенах пещеры сохранились до сего

времени вырезанные разные надписи на турецком и других языках» [3].

У 1949 р. у печері побувала об'єднана карстово-спелеологічна експедиція МДУ і КДУ [4]. У 1998 р. розвідкове обстеження печери було проведене студентами КДПУ [5]. Повторні дослідження були проведені у 2000 р. експедицією у складі: Нечитайло П., Рудик О., Стрельчук О., Нагнибіда Р., Хіміч К.

Печеру можна знайти, спустившись на 9—10 м униз від єдиної вцілілої від Жванецького замку вежі, що височить над скелястим мисом, утвореним злиттям річок Жванчик та її притоки Кармелітка (за іншими джерелами Вільшанка). Її висічено у скелі, геологічну основу якої становлять плитчасті вапняки верхнього силуру: довжина 9 м, ширина 2,5—3,20 м, висота 1,9 м.

Стіни та стеля печери нерівні, що зумовлено особливостями породи, у якій її висічено. У вертикальному перерізі сім метрів углиб печера майже прямокутна, за півметра праворуч печера звужується до 1,2 м і двома метрами углиб закінчується вузькою природною тріщиною, проникнути в яку важко (рис. 1).

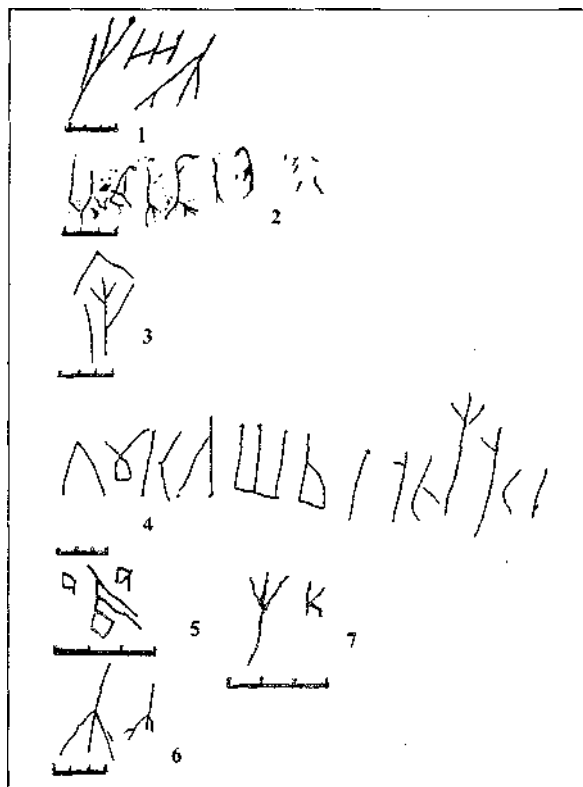

Рис. 2. Наскельні графіті Жванецької печери (прорисовка Рудик О., Стрельчук О., Нечитайло П.)

На стінах печери нами було виявлено велику кількість різночасових написів старослов'янською, російською, польською, єврейською мовами та невідомого лінгвістичного походження.

З метою фіксації написів печеру було розділено на рівні прямокутні ділянки ліворуч та праворуч від центру печери. Таким чином, стіни печери становили сторони прямокутників зі стабільною довжиною — 1 м, тоді як ширина прямокутників варіювалася залежно від ширини печери. Під час досліджень було зафіксовано понад 50 різночасових графіті, які переважно датуються часом до XIX ст. Слід зазначити, що під час фіксації написів нами була використана нова методика, запропонована Б. Т. Рідущем. Суть методики полягала в накладенні на напис прозорої поліетиленової плівки, на якій напис прорисовувався за допомогою маркера, фломастера чи кулькової ручки. Гадаємо, що при подальших дослідженнях кількість зафіксованих графіті збільшиться. Місцеві жителі повідомляли, що раніше написів у печері було більше, однак «діти їх позбивали». Дійсно, окремі графіті містять сліди недавніх пошкоджень.

Отож, почнемо опис віднайдених написів.

На ділянці 1—2 (л) зафіксовано:

- 1) вензель, утворений поєднанням двох букв латинського алфавіту «M» та «N»;
- 2) польський автограф «Cyby(u?)lski 19 I/M 19»;

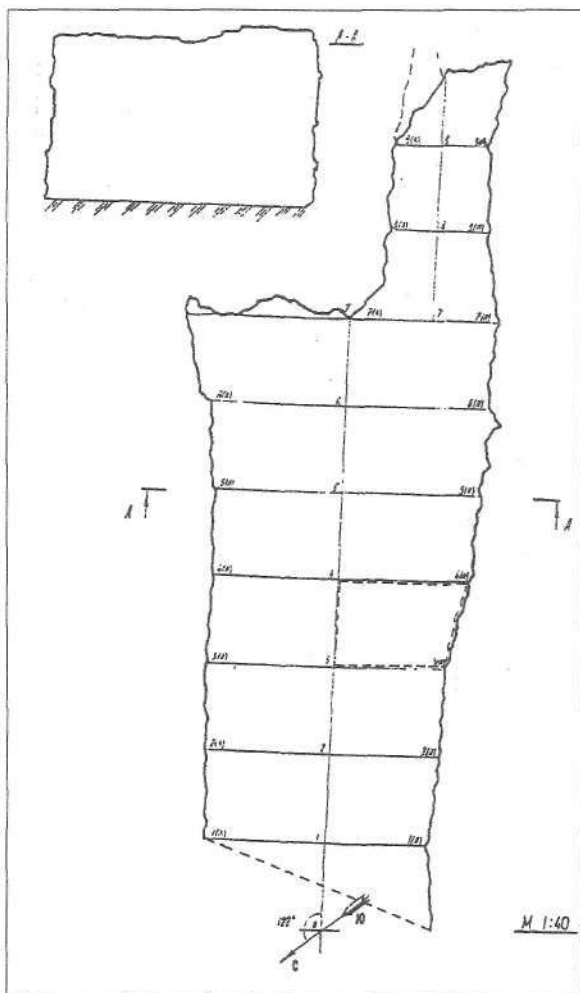

Рис. 1. Топозіомка Жванецької печери

- 3) польський автограф «WOICEN CHMEL»;
- 4) нерозбірливий напис у стовпчик, вдалось прочитати лише «LANKSIACY / RIN»;
- 5) залишки напису літерами латинського алфавіту «M... I ...V//VN»;
- 6) напис єврейською мовою напівстертий;
- 7) сліди лункоподібних заглиблень, ймовірно, залишки написів.

На ділянці 2—3 (л) зафіксовано:

- 1) нечіткі зображення вгорі;
- 2) польський автограф «W. Bevnow»;
- 3) польський автограф «Pan/Jedon Hos(g) bow/sky RB 1644», написаний у стовпчик;
- 4) літерами латинського алфавіту «ADAM CYNMERMANN»;
- 5) напис єврейською мовою;
- 6) напис єврейською мовою;
- 7) літерами латинського алфавіту у стовпчик два різночасово датовані написи «AM ANNO./ 1773/AN 1799» (рис. 3.3);

8) внизу три знаки, схожі на руни (рис. 2.1).

На ділянці 3—4 (л) зафіксовано:

- 1) рештки лункоподібних заглиблень;
- 2) напис «ПОМЯНИ» літерами кириличного алфавіту, на початку слова вирізьблено рівноконечний хрест з лункоподібними заглибленнями на кінцях (рис. 4.4);

3) ромб із прокресленими діагоналями, вершину якого вінчає напис латинськими літерами «IAN» (рис. 3.1);

- 4) автограф «IAN»;
- 5) автограф, записаний у стовпчик «IAN/HNT»;
- 6) автограф, записаний у стовпчик «IAN KOMA.OW. /SKY/HK»;
- 7) зображення хреста з косою перекладиною посередині;
- 8) нечіткий напис латинськими літерами в орнаментованій рамці;
- 9) дата «1889»;
- 10) напис єврейською мовою;
- 11) напис у стовпчик «IAN/KICPAR/ RIMS3/1646»;

На ділянці 4—5 (л) зафіксовано:

- 1) напис єврейською мовою;
- 2) напис єврейською мовою;
- 3) три знаки невідомого походження;
- 4) шести(семи?)значний напис. Перша графема невідомого походження. Інші мають аналогі у тюркських та германських рунах, однак зони нечіткі. Графіті досить чітко вирізане тонким гострим інструментом і добре збереглося (рис. 2.2);
- 5) напис у два рядки «WOICEN CHMIEL... SKY/A.D. 1644»;
- 6) автограф «Wladislaus Podorecky» (рис. 3.4);
- 7) напис «Sienczak»;

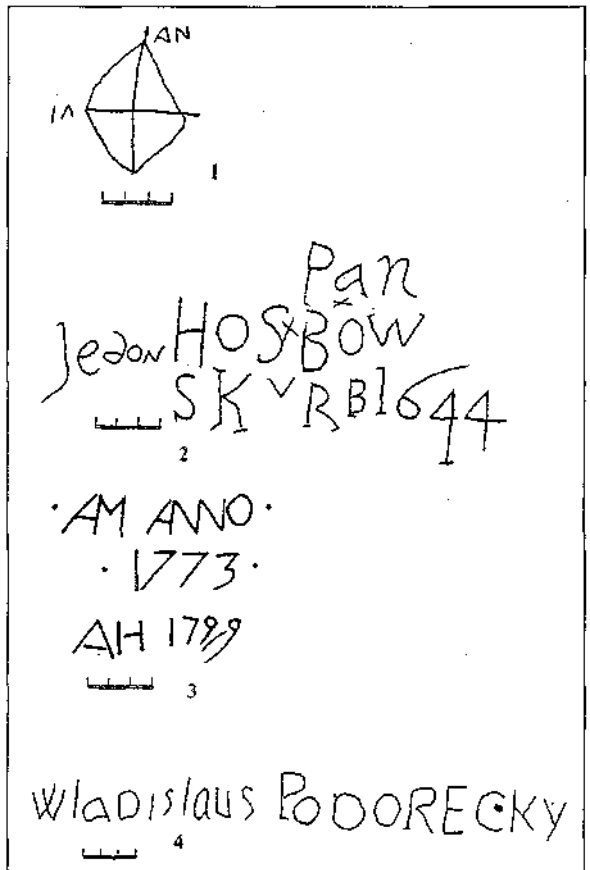

Рис. 3. Польські та латинські написи Жванецької печери

- 8) чотири знаки, що нагадують тюркські руни;
- 9) нечіткі написи латинськими літерами, що перекривають один одного.

На ділянці 5—6 (л) зафіксовано:

- 1) залишки автографа «ANDREY S. . . . / 1765»;
- 2) канонічно зображена руна Algiz у ромбоподібній рамці (рис. 2.3);
- 3) рунічно-кириличний напис. Перше слово написане літерами кириличного алфавіту і читається як «ЛУКАШЬ», наступні п'ять знаків інтерпретуються як тюркські руни, шостий схожий на літеру «К», однак вертикальна риска майже стерта. Сьомий знак прокреслено у вигляді вертикальної лінії. Напис виконано типовою для Середнього Подністров'я технікою прокреслення літер з лункоподібними заглибленнями на кінцях» (рис. 2.4);

4) напис літерами латинського алфавіту «BOZE K... OM».

На ділянці 6—7 (л) зафіксовано:

- 1) три знаки, схожі на германські руни (рис. 2.5);
- 2) польський напис «DYSZEWICZ...»;
- 3) хаотичні лінійні прокреслення; внизу тонко видряпані два знаки, ймовірно германська руна Algiz у перевернутому вигляді (рис. 2.6);

На ділянці 7—8 (л) зафіксовано:

- 1) автограф кириличними літерами «ГРИКО» (рис. 4.3);
- 2) нечіткий напис латинськими літерами;
- 3) автограф «SIMON CHRNO(A?)SIOW...»;
- 4) напис «YUDOY»;
- 5) напис літерами грецького алфавіту; перше слово читається як «ГАВРИИЛА», наступні потребують детальної фіксації.

На ділянці 8—9 (л) зафіксовано:

- 1) нерозбірливий напис літерами латинського алфавіту.

На ділянці 6—7 (п) зафіксовано:

- 1) кириличний напис у рамці в стовпчик у два рядки, перше слово «АНЪДРЕН» (АНДРЕЙ?), другий рядок не читається (рис. 4.1);
- 2) літери латинського алфавіту «W.KEI»;
- 3) латинська літера W;
- 4) нерозбірливий кириличний напис у рамці з хрестом. Хрест з двоскатним дашком вгорі та двома відростками з лункоподібними заглибленнями на кінцях ліворуч та праворуч від нижньої частини (рис. 4.5);
- 5) напис літерами латинського алфавіту у стовпчик «IUNANF /1788»;
- 6) латинська (?) літера «U»;

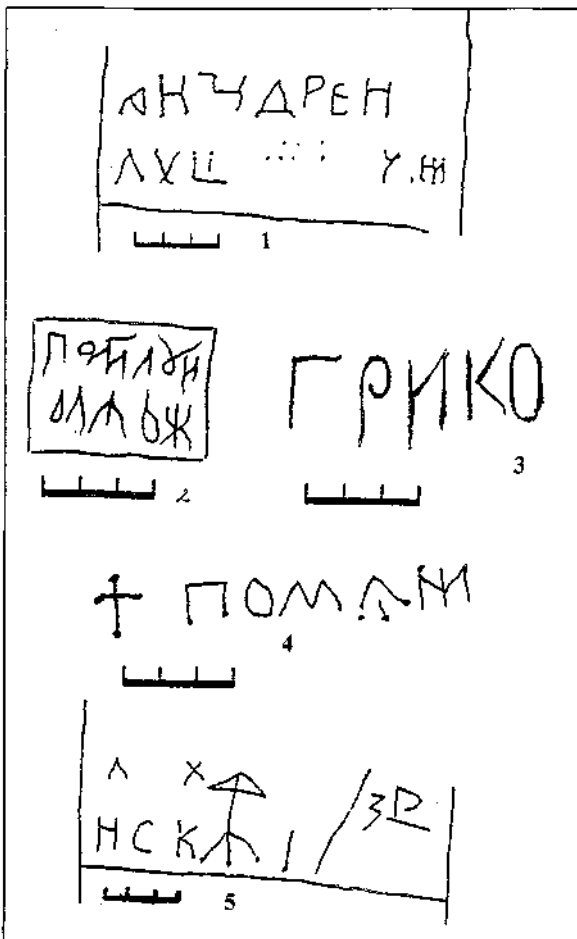

Рис. 4. Кириличні написи Жванецької печери

7) важкий для прочитання напис буквами латинського алфавіту;

8) напис кирилицею в рамці у стовпчик «ПОМИЛУЙ / МЯ Б(0)Ж(Е)». Це початкова фраза псалма п'ятдесятого, що входить до основного циклу молитв православної церкви (рис. 4.2).

На ділянці 5—6 (п) зафіксовано:

- 1) напис латинськими літерами в рамці, пошкоджений точковими заглибленнями;
- 2) напис російською мовою прописом, нерозбірливий, датований арабськими цифрами 1844 роком;
- 3) над ним поєднання двох грецьких літер Y та к (рис. 2.7);
- 4) напис «IK/1833/P.I.» розміщено у стовпчик;
- 5) єврейською мовою напис у рамці.

На ділянці 2—3 (п) зафіксовано:

- 1) нерозбірливий напис літерами латинського алфавіту.

Найбільш простими для прочитання виявились написи літерами латинського алфавіту. Переважно це автографи відвідувачів, датовані арабськими цифрами. Зіставлення прізвищ з особами, що згадуються у джерелах та літературі, не дало позитивних результатів (висловлюємо вдячність академіку В. С. Степанкову за наукову консультацію), однак безперечно вони є цікавою пам'яткою епіграфіки XVII—XVIII ст.

Написи єврейською могли з'явитись у печері, починаючи з середини XVIII ст., саме тоді євреї починають селитися у Жванці, що було зумовлено стабілізацією ситуації на подільському кордоні [6].

Графіті кирилицею умовно можна розділити на автографи і написи релігійного змісту. Серед останніх привертає увагу віднайдений на ділянці 6—7 (п) напис «Помилуй мя Боже». Це поки що єдина знахідка канонічної молитви у вигляді графіті в печерних пам'ятках регіону (рис. 4.2). Напис «Помяни» виглядає начебто незакінченим, адже зазвичай після цього слова писалось ім'я [7]. Прорисовки графіті кирилицею ми показали фахівцю із середньовічного християнства Т. А. Бобровському. Ним було датовано «Помилуй мя Боже» та «Помяни» XVI—XVII ст., автограф «Грико» — XVI ст. Таким чином, ми з'ясували, що окремі кириличні графіті давніші за датовані польські.

Особливу увагу привертають написи змішаного характеру, що включають графеми тюркського та германського рунічних рядів, кирилиці, грецького алфавіту, знаків невідомого походження. Ця категорія знахідок є явищем специфічним і трапляється в основному лише в християнських печерних пам'ятках [8]. Спроби

дешифровки подібних написів навряд чи можливі, адже, за влучним висловом Е. Соломонік, знаки, що переходять від одного народу до іншого, втрачають не лише форму, а й значення [9]. Подібні написи з Болгарії відносяться до IX—Хет. [10], знахідки рунічно-кириличної епіграфіки з території Північної Росії датуються аналогічно [11]. Проте це ще не привід для раннього датування графіті, віднайдених нами. Часті зображення руни Algiz пов'язані з тим, що її могли використовувати як оберіг. Як магічний символ-оберіг вона відома у скандинавів і слов'ян [12], автономні її прокреслення виявлені в інших пам'ятках регіону [13].

Хрести, висічені на стінах печери, мають чіткі аналоги в печерних християнських пам'ятках Середнього Подністрів'я: Непоротово [14], Нагор'яни [15], Субіч [16], Стіна [17]. Цікавою є ромбічна фігура біля автографа ІАН — ромб у християнському мистецтві був символом непорочності Діви Марії [18].

Функціональне призначення печери визначити важко. За морфологічними ознаками вона наближається до звичайної штольні. Проте ціла низка фактів вказує на те, що пізніше її могли використовувати як церкву. Жванецька печера орієнтована на південний схід (магнітний азимут 122°), близькі аналогії проводимо з печерною церквою Галицького монастиря, що має тожну орієнтацію (магнітний азимут 128°). Вузьке закінчення печери (рис. 1) могло бути вівтарною частиною храму. Не виключено, що по-

дібна орієнтація могла бути зумовлена природно-геологічними умовами розташування печери. На користь існування в печері християнського храму вказують кириличні графіті релігійного змісту та висічені хрести. Щодо часу виникнення та функціонування церкви, то ми можемо датувати її на основі кириличних графіті XVI—XVII ст., припинення її існування, ймовірно, сталося в середині XVII ст., що добре фіксується датованими польськими автографами у зв'язку з побудовою над печерою замку у першій чверті XVII ст. [19]. Проте знахідки у печері написів змішаного характеру можуть слугувати фактами на користь більш раннього датування об'єкта.

Історично існування печерного храму у вказаний період було обумовлено розташуванням Жванця у місці татарської переправи через Дністер — біля Волоського шляху [20]. У такій неспокійній ситуації використання церкви-печери в моменти ворожих нападів або розорення місечка було цілком виправданим. Однак архітектурні особливості печери не є типовими для підземних християнських споруд, очевидно, вона була висічена з господарською метою (видобуток каменю) і лише пізніше нетривалий час використовувалась як церква. Подібні випадки не є чимось рідкісним — використання печер або повторне використання штучних підземель у сакральних цілях зафіксовано на пам'ятках Черче, Субіч, Стіна і спостерігається у регіоні не тільки в середньовічний час, а й у пізніші історичні періоди, а подекуди трапляється й досі.

- 1 Антонович В. Б. О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии. — Одесса, 1886. — 17 с.
- 2 Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии // Труды XI археологического съезда в Киеве 1899 г. — М., 1901. — Т. 1. — С. 311.
- 3 Гульдман В. Памятники старины в Подолии. — Каменец-Подольский, 1901. — С. 54.
- 4 Васильев О., Гончаренко П., Франчук В. Отчет украинского отряда объединенной карстово-спелеологической экспедиции МГУ и КГУ. — К., 1949 (машинописный звіт. Зберігається в бібліотеці української спелеологічної асоціації у м. Києві).
- 5 Нечитайло П., Галкін В. Таємниця Жванецької печери // Кам'янець-Подільський вісник (м. Кам'янець-Подільський). — 1999. — 23.04. — С 4; Висоцький С. О. Про що розповіли давні стіни. — К.: Наук, думка, 1978. — 143 с.
- 6 Сецинский Е. Исторические сведения о приходах и церквях Подольской епархии. Каменецкий уезд // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. — Каменец-Подольский, 1895. — Вып. 7. — С. 273.
- 7 Висоцький С. О. Про що розповіли давні стіни. — К.: Наук, думка, 1978. — С. 21.
- 8 Артиш В. Робота на печерних пам'ятках Дністровського каньйону // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам'янець-Подільський, 1995. — С 138—141; Рідуш Б. Печерні монастирі Подністрів'я: проблеми дослідження та датування // Середньовічна Європа: погляд з кінця ХХ ст.: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці, 2000. — С 46—51.
- 9 Соломоник Э. Сарматские знаки Северного Причерноморья. — К.: АН УССР, 1959. — 178 с.
- 10 Рідуш Б. Вказ. праця. — С 50.
- 11 Носов Е., Рождественская Т. Буквенные знаки на пряслище середины X века с «Рюрикова-городища» (вопросы интерпретации) // ВИД. — Т. 18. — 1987. — С. 45—55.
- 12 Платов А. Руническая магия. — М.: Менеджер, 1995.—142 с.
- 13 Нечитайло П. Дослідження печерного монастиря с. Стіна // Матеріали X Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам'янець-Подільський, 2000. — С 137—144.
- 14 Рідуш Б. Непоротівський (Галицький) печерний монастир: стан та перспективи дослідження // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових статей. — Чернівці, 2000. — Т. 1. — С. 108—127.
- 15 Бандрівський М. С. Про петрогліфи Середнього Подністрів'я // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (секція археології). Тези доповідей. — Кам'янець-Подільський, 1987.—С 60—61.
- 16 Рідуш Б., Нечитайло П. Субоцький печерний монастир // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових статей. — Чернівці, 1999. — Т.2. — С 188—193.
- 17 Нечитайло П. Вказ. праця.
- 18 Тресиддер Дж. Словарь символов. — М.: Фаир-Пресс, 1999. — С 212.
- 19 Цицінський Є. Й. Оборонні замки Західного Поділля XIV—XVII ст. — Кам'янець-Подільський: Центр поділлязнавства, 1994. — С 57; Dr. Antony. Zameczki Podolskie па Kresach multanskich. — Warszawa, 1880. — Т. 3. — Р. 8.
- 20 Гульдман В. Вказ. праця. — С. 57.

P. O. Nechytailo

STONE-WALL GRAFFITI OF ZVANETSKA CAVE

The article is devoted to the original research by author of Zvanetska cave in the Middle Dniester. It reflects the genetic and functional characteristic of the cave. The main attention has been to the stone-wall graffiti. The author distinguishes different kinds of Latin, Kyrylitsa, and Jewish words as well as lexemas of mixed type, that contained Turkish and Germanic runics, and some signs of unindicated origin. The author stands that this cave was done for stone-excavation and later had been used as a church in XVI— until the first part of XVII century.